— А чом би нам тут не спинитись? — звернувся Петрик Гончаренко до семикласника Костя Кравчука, що був у них за начальника походу.— Ось і річечка чи гірський струмок тече, отже, вода близько, і по хмиз недалеко йти, а он якийсь камінь здоровенний,— додав він, скоса поглядаючи на Федора Карповича, що йшов край дороги, на ходу перегортаючи сторінки путівника.

Щоправда, вчитель історії Федір Карпович не втручався під час екскурсії в такі дрібні справи — цим розпоряджався Кость Кравчук, та Петрик знав, що до порад Федора Карповича всі учасники походу прислухаються, і, якби Федорові Карповичу захотілося тут перепочити, всі, розуміється, пристали б на це. Петрик, як і кожний учень-екскурсант, мав свої обов'язки під час походу — він кашовар, але йому ще не довелось готувати страву в поході, адже досі вони їхали поїздом, де харчувались готовими консервами та салом, і тільки годину тому, вийшовши на залізничній станції з вагона, вони вперше рушили пішки в гори. Правду кажучи, воно таки ще ранувато обідати, таж нещодавно всі добре поснідали в поїзді, але що ж ообити, коли Петрикові кортить швидше взятись за свої обов'язки й нагодувати товаришів супом з макаронами й перловою кашею!

Петрика підтримав Льоня Павловський. Він був у поході за кореспондента й фотографа, тому в його рюкзаку, крім звичайного спорядження, було ще п'ять широких блокнотів, "Щоденник походу" й чимало конвертів з марками; до бічної кишені блузи причеплено ручку-самопис-ку, а на грудях теліпався фотоапарат. Льоні теж не було досі нагоди по-справжньому розгорнути свою діяльність. Ну, що з того, що він уже сфотографував початок походу, коли учні-екскурсанти виходили з шкільного двору в Кам'янці-Подільському, та вдруге, коли вони на вокзалі сідали у вагон. Це можна було б сфотографувати й не вирушаючи нікуди з Кам'янця! В "Щоденнику походу" Льоня поки що зміг тільки записати ясну погоду за два дні та назви станцій, через які вони проїздили, але й то далеко не всі, бо і його, як усіх інших, здолав увечері міцний сон. І це б ще нічого, от кепсько тільки, що досі не було

жодної пригоди, тож не було чого й дописувати до редакції рукописного шкільного журналу "Промінь", тим-то й усі блокноти лежали в рюкзаку ще не розпочаті. Тепер, коли обабіч дороги здіймалися вкриті зеленим лісом гори, Льбня відчув нарешті, що настав час, коли він по-справжньому може проявити свою діяльність і як фотограф, і як кореспондент. Це ж вони вже в Карпатах! Про Карпати вони стільки мріяли ще взимку, коли укладали з Федором Карповичем у шкільному історико-краєзнавчому гуртку план літньої мандрівки! Тут що не крок, то й чудові краєвиди, а історичних місць, куди не глянь, мабуть, повнісінько. До того ж і самого Льоню зацікавила велика кам'яна брила, завбільшки з маленьку повітку, яка лежала недалеко дороги і на яку вже звернув увагу Федора Карповича Петрик Гончаренко.

— Ай справді, що то за камінь, Федоре Карповичу? — звернувся Льоня до вчителя.— Може, це якийсь історичний?

Федір Карпович ще раз порівняв очима ілюстрацію в путівнику з виглядом загадкової брили й сказав:

— Це таки і є той Камінь Довбуша, що його ми мали сьогодні оглянути.

Льоня одразу ж націлився на камінь фотоапаратом, немов боявся, що камінь ось-ось заберуть кудись відціля, а Петрик аж підскочив з радості:

— Так, значить, можна вже обід варити?

— З обідом ще почекаємо, а от спинитись тут треба,— відповів Федір Карпович, розглядаючись, де б йому зручніше сісти.

— Сигналь на відпочинок! — наказав Кость горністові Василькові Бойчуку, і одразу ж гучна трель сурми злетіла між гори й луною

віддалась далеко в бескидах. Коли всі п'ятнадцять учасників походу наблизились, Кость скомандував:

— Рюкзаки з пліч! Спочити!

Неподалеку грайливо дзюрчав гірський потік, з гір, де смереки і ялини зводили свої шпилясті верхівки до синяви чистого, безхмарного неба, повіяв свіжий лагідний вітерець, але червневе опівденне сонце досить-таки припікало, і учні охоче розташувались у затінку коло каменя. Очі всіх на якусь хвилину замилувались чарівною красою зеленої верховини, та тут культмасовик Сашко Компанієць завів відому коломийку, яку розучували колись до шкільного вечора на Перше травня:

Верховино, світку ти наш,

Гей, як у тебе так мило!

Як ігри вод, пливе тут час —

Свобідно, шумно, весело...

І всі враз підхопили:

Ой, немає краю-краю

На ту Верховину,

Коби мені погуляти

Хоч одну годину...

Коли обірвалась остання жвава нота веселої коломийки і далеко між горами покотилась дзвінкою луною, Федір

Карпович трохи урочисто, як то бувало на початку навчання в школі, промовив:

— Ми перебуваємо зараз у Карпатах, у тій гірській частині України, що зветься Гуцульщиною. Гуцули, як вам відомо,— це плем'я українського народу, що до возз'єднання Західної України з Радянською 1939 року було довгі століття під шляхетською Польщею та Австро-Угорською манархією. Тяжко жилося тоді гуцулам, дуже визискували й гнітили їх пани-шляхтичі, та гуцули завжди прагнули до волі, і завзятіші з-поміж них у XVII та XVIII віках гуртувались у ватаги народних месників, або, як їх тут звали,— у ватаги опришків. Опришки — це...

— Як у нас козаки або гайдамаки, Федоре Карпови-чу? — не втерпів, щоб не запитати, а воднораз і показати свою обізнаність, відомий у шкільному гуртку знавець історії, чорнявий Левко Шаботинський, що виконував у поході обов'язки санітара й етнографа.

— Так, це дуже подібно до гайдамаків. Тільки цих дала степова Україна, а опришків — західна, Карпати. А породив і тих, і тих — панський гніт, злидні і любов до свого народу й волі.

У опришків було багато розумних і хоробрих ватажків, та найбільше між ними вславився Олекса Довбуш. Народ склав про свого улюбленого^ героя багато пісень, легенд і казок, тим-то й на Гуцульщині стільки місць пов'язано з народними переказами про сміливого й справедливого Довбуша. Певно, й цей камінь таїть у собі якусь легенду про нього — недарма ж і зветься він Каменем Довбуша. Але стривайте...

До учнівського гурту збоку тихо підійшов у м'яких шкіряних постолах старий, але кремезний ще дід. На ньому була біла вишита

сорочка, поверх якої, незважаючи на тепло, дід одягнув ще й хутряну безрукавку-киптар, а на голові в нього був чорний повстяний капелюх-криса-ня, пов'язаний широкою барвистою стрічкою, за яку застромлено пір'ячко. В одній руці дід тримав різьблений ціпок-топірець, а Льоня Павловський аж рота роззявив і мерщій схопився за фотоапарат, щоб сфотографувати незвичайного діда.

— Скажіть нам, дідусю,— підійшов до старого ближче Федір Карпович, привітавшись,— чому це звуть — Камінь Довбуша?

— Чому звуть? — перепитав дід, приставляючи до вуха руку з люлькою.— А так, так — Довбуша то є камінь...

А чому то люди прозвали так — повім вам, аби-сте слухали...

— Просимо! Будь ласка, дідусю! Розкажіть! — загомоніли всі, а Левко Шаботинський з Льонею Павловським сквапко кинулись до своїх рюкзаків, щоб дістати блокноти й записувати дідове оповідання.

Петрик Гончаренко, забувши про обід, зацікавлено дивився, як дід, крехтячи, присів ,на приступку в камені, добув з кисета тютюну й поволі почав набивати люльку.

— Чудне яке вбрання і говорить якось дивно! — промовив стиха до Федора Карповича Петрик.

— Дід говорить гуцульською говіркою. Мова кожного народу поділяється на окремі говірки, чи діалекти, і тільки літературна мова єдина. Отож і українська мова поділяється...— почав був пошепки поясняти вчитель, та в цей' час дід пихнув люлькою і почав:

— Давно було те все. Десь років двіста, а то й більше буде, коли Довбуш ходив тут... Як орел, буяв він по горах наших, а вже як злетить з гір у долину, то всі пани геть аж до Станіславова, а то й до Львова

тремтять, мов ті листки на буках восени. Бо мав на них гнів великий у серці Олекса Довбуш і не дарував їм жодної народної кривди. Де тільки поскаржаться люди на свого пана, там, глядіть, уже й Довбуш є! Наб'є того пана лихого Довбуш, а як лютий пан трапиться, то й на горло скарає, скаже легіням узяти панське добро та й вертає з опришками в гори...

1 Пушкарі — давня гірська поліція в Карпатах

— Леґінь — це парубок, молодець,— стиха пояснив, користуючись паузою, вчитель.

— Багато там мав у печерах схоронок та комор своїх Довбуш, а найбільше уподобав він Чорногору, бо звідтам не могли його добути ні панські лайдаки пушкарі 1, ні королівські жовніри. На Чорногорі та в печерах, казали люди, багато панського добра після Довбуша лишилося, та ще більше того добра пороздавав Довбуш сам бідним людям. Бо справедливий був на те чоловік і сам з бідної хлопської хати вийшов.

Повертався одного разу Довбуш з опришками після наскоку на панський маєток у гори та й сів тут, як ви оце, перепочити. Тяжко було його легіникам горами йти, бо велику здобич несли вони з панського двору того разу з собою. Наказав Довбуш поскладати все панське добро, що в кого було, докупи, бо не любив він, щоби хто сам користав з добутого: частину він бідним людям пороздає, а решта най на весь гурт, на все товариство буде. Наскладали опришки добра того велику купу, таку, як цей камінь, та й полягали збоку відпочивати. Аж ось іде дорогою старець-жебрак з торбою. Старий, обдертий, змарнілий ще й, видно, голоден...

Побачив старця Довбуш та й питає, бо він до кожного бідного жаль мав:

"А куди, чоловіче, простуєш?" J "Іду,— каже старець,— між люди, хліба кусень просити, бо не маю ні грунту, ні хати, ані ніц!"

"Не мордуй, чоловіче милий, ніг своїх старечих. Ось маєш хлібину, а щоби ти далі клопоту не мав що їсти,— бери собі срібла-злата, скільки потребуєш на прожиток".

Обернувся Довбуш до легенів, і стали вони раду радити, як їм далі діяти. А старець був дуже скнарий і пожадливий чоловік. Бачить він, що Довбуш з опришками не вважають на нього, та й ну тягти собі з купи — срібла, злата й самоцвітів усяких! Понапихав усі свої кишені, за пазуху набрав собі, скільки тільки влізло туди, ще й торбу свою жебрацьку повнісіньку насипав... Зрадів він, що забагатів нараз з чужого добра, і хоче вже йти собі геть, але чує, що надміру ваги взяв, не дає йому тота коштовна вага не тільки кроку ступити, а від землі підвестися. Та шкода захланному щось назад кинути — він би й усю купу собі загарбав, якби-то лиш моці йому стало! Борсався він, борсався отак на землі коло того добра, аж заки Довбуш не вгледів його біду.

"Помочи треба старому чоловікові на ноги звестися",— сказав він одному легіникові, та годі зарадити чимось, як чоловік такий ненажерливий, що й у могилу забрав би з собою все добро, коби міг! Хоч і підвів його опришок молоденький, та старець, зіп'явшись, враз по коліна в землю вгруз. Що витягне йому опришок із землі ногу, то друга ще більше загрузне — так тисне старця його золото!

"А чи не дам я ради з тобою, чоловіче, як ти не годен тепер і з місця рушити?" — сказав Довбуш і підійшов до старця. Взяв він того захланного своїми дужими руками, над які не було ні в кого дужчих, та підніс угору. А з старця як посиплеться срібло-золото, як задзеленчать талери й дукати!.. Спустив його Довбуш, полегшало трохи старому, та однак не може ще він випростатись, хилить ще його золото додолу. Трусонув його Довбуш ще раз, та так, що мало й душу з старого скнари не витрусив, і каже:

"Ніколи не бери більше, як тобі треба! Не гаразд, коли золото руки й ноги чоловікові в'яже, розум ясний тьмя-нить, серце чисте каламутить".

Пустив Довбуш старця, обернувся до купи добра здобутого, глянув гнівно й закричав, аж у горах птахи й звірі сполохалися:

"Най буде прокляте панське золото, що й з бідного чоловіка захланного ненажеру може зробити!"

І як закляв він, так уся купа панського добра враз на цей камінь обернулася. Отож через те й прозвали його — Камінь Довбуша.

Оповідали мені люди й інакше: ніби цей камінь приніс сюди Довбуш аж з самої Чорногори, бо він був дужчий над дужчими і силу велику мав... Усяко люди кажуть, а котра байка правдивіша — то самі міркуйте...

Дід замовк, замислено схилив голову, ніби пригадував ще щось, мовчали й учні-екскурсанти. Всім, звісно, подобалась більше перша легенда. Левко Шаботинський уважно дивився на потрісканий у багатьох місцях, покарбований написами сірий камінь — чи не лишився де обрис якоїсь панської речі на ньому? А Льоня Павловський підозріло поглядав на маленьку ямку коло каменя, вагаючись, чи не сфотографувати на всякий випадок і її. Може ж, то слід ноги лишився від старця, коли він загрузав у землю з своїм клятим золотом, або, може, й сам могутній Довбуш стояв тут?...